

Particularități fonetice în lucrările lui Constantin Diaconovici-Loga: "Gramatica" (1822) „Orthografia" (1818). Consonantismul

Asist. dr. Loredana-Liliana BUZOIANU

„Dunărea de Jos”, University of Galați

Abstract: I chose to study the text of Constantin Diaconovici-Loga " Orthografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești, text printed at Buda in 1818. It was written using the Romanian Cyrillic script of the time and has a relative stability, higher than the Cyrillic script of previous centuries and much larger than that of the Latin lettering proposed by the various etymological orientations in the second half of the nineteenth century. I focused on identifying the phonetic features in this text, addressing only to consonant system.

Keywords: language, Orthography, phonetic, Constantin Diaconovici-Loga ,consonant system

Gramatica lui Constantin Diaconovici-Loga a fost publicată la Buda în 1822 reprezentând o lucrare de o importanță deosebită în secolul al XVIII-lea prin contribuția la fixarea normelor limbii române literare. Un alt text de o valoare incontestabilă este *Orthografia* apărută în 1818, tot la Buda, aceasta a fost desprinsă din textul de baza (*Gramatica*) simțind nevoia de a o publica înaintea *Gramaticii* pentru a uniformiza limba și a ajuta la eliminarea confuziilor existente pe care le numește "sminte".

În cele ce urmează, voi menționa câteva fenomene fonetice importante în ambele texte.

Se remarcă în *Orthografie* că labialele și labiodentale, [p], [b], [m], [f], [v] atrag după sine velarizarea lui [e] > [ă] și [eá] > [a] : *pulbăre* (p. 57), *curcubău* (p. 61), *gălbănos* (p. 64), *fămeiesc* (p. 14) [1]. În schimb, acest fenomen în *Gramatica* este sporadic. Întâlnim cuvinte ca *păreatele* (p. 61), *păreche* (p. 156), însă *fămeiesc* este înlocuit cu *femeesc* (p.82): [2].

În textul din 1818 observăm alternanța vocalică [â] / [ă] : *vârtutea* (p. 34) / *vărtutea* (p. 53).

Ivănescu este de părere că "graiurile moldovenesti au prezentat pe ș, ž palatali de la începutul limbii române și până la fenomenul de velarizare" [3], el fixează velarizarea în Moldova, iar palatalizarea în Muntenia până în epoca întemeierii celor două principate: "în cea mai veche fază a dialectului muntenesc, e și i precedați de ș și ž deveniseră ă și î, dar și înainte de secolul al XIV-lea ei au devenit ș și ž, cum fuseseră probabil la început". Fenomenul velarizării are caracter popular și începe să se răspândească în toate regiunile începând cu secolul al XVII-lea.

Velarizarea afectează mai rar, în *Orthografie*, fricativele dental alveolare [s] și [z], determinând rostirea dură a acestora, la fel se întâmplă și cu prepalatalele [ʃ] și [j] în cuvinte precum: *săcetate* (p. 63), *franțozască* (p. 58), *adusărăm* (p. 73), *păzască* (p. 36), *însamnă* (p. 14), *samă* (p. 15), *sevârșaste* (p. 56), *grijască* (p. 68), *deșarte* (p. 76). Și *Gramatica* înregistrează puține cuvinte prezentând caracterul dur al consoanelor [s], [z], [ʃ] și [j] : *sămână* (p. 151), *însămnăm* (p. 57), *sămănat* (p. 164), *umezală* (p. 164), *săvârșaste* (p. 56), *așază* (p. 131).

Nordul Ardealului, Maramureșul și Moldova conservă [a] etimologic , pe când în regiunile din sud apar formele cu [ea] analogic. *Orthografia* înregistrează și alternanța vocalică [a] / [ea] pentru *samă* (p. 15), *seamă* (p. 79).

În aceeași măsură, întâlnit este caracterul moale al consoanelor [s], [ʃ] și [z] în ambele texte: *segețile* (p. 80), *serutare* (p. 83), *cireșerieu* (p. 62), *șerpele* (p. 54), *selta* (p. 74), *perzetoare* (p. 71), *mazerea* (p. 50), *înredăcinează* (p. 70), *selbatice* (p. 50) în *Orthografie*, iar în *Gramatică*: *seltând* (p. 161), *sepătoriu* (p. 136), etc.

Caracterul dur al africateri [tʃ] este redat în cuvinte ca: *cetățanului* (p. 42), *cetățan* (p. 42), *îmbogățităscă* (p. 35), *fierbințală* (p. 63) în textul din 1818. Cele mai multe exemple reflectă un [tʃ] moale, fenomen înregistrat în ambele: *înmulțească* (p. 4), *întrebuințează* (p. 9), *învățetorii* (p. 83), *învățerii* (p. 84), *mulțemită* (p. 88), *țerenească* (p. 70), *învățetorii* (p. 90), *mulțemim* (p. 94) în *Orthografie*, iar în *Gramatică*: *fățernicia* (p. 156), *învățetura* (p. 149), *mulțemesc* (p. 160).

În secolul al XVII-lea, textele muntene pun în circulație forme sincopate ca *drept*, *dereagă*, față de formele mai vechi *derept*, *îndreptêze* (*Orthografie*, p. 129, p. 54) păstrate mai ales în Moldova. *Gramatica* înregistrează cuvintele *înderept* (p. 138), *diregătorul* (p. 161), *drept* (p. 170) .

În *Orthografie* este păstrată forma etimologică cu [v], din slavonă: *jertvirea* (p. 90), *svetnic* (p. 8), *svârși* (p. 54), *jertvește* (p. 49), dar regăsim și alternanța [f] / [v] fiind vorba despre coexistența unui element

vechi de limbă cu unul nou: *svârși* (p. 54) / *sfârșăște* (p. 67).

Un alt fenomen regăsit în ambele texte este palatalizarea labialei [f]. Este înregistrat cuvântul *hriarălor* (*Orthografia*: p. 74), *hiarător* “fiarelor” (*Gramatica*: p. 171)

O altă particularitate a textelor o reprezintă caracterul moale al fricativei labiodentale sonore [v] și nazalei labiale [m], când sunt urmate de diftongul [ie]. În *Orthografie* întâlnim: *vieții* (p. 52), *viețui* (p. 53), *viețuiește* (p. 58), *mielul* (p. 54), *mielușei* (p. 61), *miezul* (p. 64), *miei* (p. 84); în *Gramatica*: *învierea* (p. 166)

Consoana laringală [h] este păstrată în *Orthografie*: *dohtoriilor* (p. 57) pătruns în limbă prin intermediul sl. *dohtorŭ*. Este folosit în secolul al XVII-lea regional. În *Gramatica* întâlnim cuvântul *dohtor* (p. 157) < [Proto-West Germanic *dohter](#).

Se conservă un [h] etimologic în *heroicească* (p. 81) (< lat. *heros*, fr. *héros*), în textul din 1818.

În ambele texte remarcăm că [r] este muțat când intră în componența derivatelor cu sufixul -tor urmat de diftongul [iu] în cuvinte precum: în *Orthografia*: *vânătoriu* (p. 74), *ajutoriu* (p. 67), *descoperitoriu* (p. 57), *croitoriu* (p. 56), *apărătorii* (p. 60), *șervitoriu* (p. 74), *făcătoriu* (p. 82), *luătoriu* (p. 57), *omenitoriu* (p. 82); în *Gramatica*: *lucrătoriu* (p. 162), *învățetoriul* (p. 150), *iubitoriu* (p. 151), *nehotărîtoriu* (p. 149), *împreunătoriu* (p. 149), *poftitoriu* (p. 149)

De asemenea, ambele texte prezintă caracterul moale al consoanelor [r], [l] care este mai des întâlnit și reflectat în cuvintele: *respunzindu-se* (p. 9), *hotărea* (p. 75), *respunderea* (p. 9), *remână* (p. 28), *respunsurile* (p. 84), *resfățare* (p. 75), *reșini* (p. 51), *repi* (p. 42) din *Orthografie*, iar în *Gramatică* regăsim cuvinte precum: *remînea* (p. 56), *reutate* (p. 54), *respuns* (p. 55), *rebdare* (p. 54), *nedejdea* (p. 56). În textul din 1822 există înregistrată atât forma *reutate* (p. 54), cât și forma *răotate* (153).

Caracterul dur al consoanei [r], producând velarizarea vocalei [e], este redat rar în *Orthografie* și este notat în cuvinte precum: *friarălor* (p. 74), *hotarăle* (p. 81).

Consoana [r] a fost conservată în substantivul *împrotiviri* (p. 78) și în prepozițiile *împrotiva* (p. 46) și *pre* (p. 6), care alternează cu prepoziția *pe* (p. 4), prima formă având o frecvență foarte mare.

Trecerea lui [î] la [i] este des întâlnită mai ales în textele scrise în Moldova. Ambele texte înregistrează cuvântul *tinerul* (*Gramatică*, p. 149, *Orthografie*, p. 28.)

În *Orthografie*, prepalatala [ș] se utilizează foarte rar în loc de spiranta [s] în *șervitoriu* (p. 74), *potașa* (p. 51); în *noștri* (p. 83) conservarea lui [s] este etimologică: < lat. *noster*, *nostra*.

Fricativa dentală surdă [s] nu alternează cu cea sonoră [z] în cuvinte precum: în *Orthografie*: *desvălesc* (p. 32), *desrădăcinează* (p. 73), *prepozițele* (p. 20), *desvinovăți* (p. 89); în *Gramatică*: *pismuesc* (p. 151), *desvălesc* (p. 57).

Un fenomen fonetic limitat geografic și pe care îl remarcăm târziu în limba literară, fără șanse de a se generaliza, este reducerea diftongului [ie] la [e] după labiale: în *Gramatică* există cuvinte ca: *muerește* (p. 137), *perdut* (p. 150), *fertură* (p. 171), *vezure* (p. 65), *verme* (p. 65). În *Orthografie* rar întâlnim acest fenomen: *împedece* (p. 3), *împedecări* (p. 3), *verme* (p. 161) mai curând sunt prezente cuvinte cu [ie]: *fier*, *fiert*, *fiertură* (p. 51).

În *Gramatică* este înregistrat fenomenul prin care [e] se diftonghează devenind [ea]: *besearică*, p. 140 (cu ocurență și în textul din 1818), *unealte* (p. 167), *neodihneaște* (p. 149), *nădeajdea* (p. 150), *meale* (p. 150), *leagi* (p. 150).

În ambele texte, africata [ğ], în cadrul grupurilor *g+e*, *i*, este palatalizată în [ğ] și redată prin *ghe*, *ghi*, iar africata [č], în cadrul grupurilor *c+e*, *i*, se pronunță și se scria cu africata [t] care era redată prin *te*, *ți* în *Orthografie* prin cuvinte precum: *filologhie* (p. 13), *Dioghenes* (p. 53), *ghenitivul* (întâlnit în ambele texte), *Maghelan* (p. 56), *Agheselau* (p. 69), *Gherman* (p. 57), *Dețebal* (p. 58), *provințiilor* (p. 7), *Țițero* (p. 43), *magnifițenții* (p. 1), *Dației* (p. 58). În *Gramatică* observăm cuvinte precum: *etimologhie* (p. 177), *gherundium* (p. 108).

În textul din 1818 se poate vedea că africata [dz] (< [d]+[e], [i] latin) a evoluat la fricativa [z], rostindu-se moale: *păzește* (p. 48), *Dumnezeu* (p. 48), *razele* (p. 53).

Grupul [th] este conservat în *Orthografie* cuvinte precum: *orthodoxă* (p. 1), *thronul* (p. 80), *orthografia* (p. 3), *Thoma* (p. 18), *Theologhia* (p. 7), *theoria* (p. 4), *cathedra* (p. 4), *Eufráth* (p. 9), *Thavo* (p. 18), *Thales* (p. 26), *arithmetică* (p. 30), *Pithagor* (p. 31). Acest grup [th] este prezent în cuvinte neologice de origine latină, îl regăsim și în textul de la 1822: *Thales* (p. 55), *Pithagor* (p. 57).

Ambele texte prezintă grupul [mp] care apare constant în derivatele cuvântului *a rupe* de origine

latină (*a rupe* < lat. *rumpĕre*) în *Orthografie : neprerumptă* (p. 94), *rumpă* (p. 32), *rumpându-se* (p. 60), dar și în *Gramatică: rumpă* (p.57).

Note finale:

[1] Constantin Diaconovici-Loga, *Gramatica românească*, text stabilit, prefață, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Editura Facla, Timișoara, 1973.

[2] George Ivănescu 1948, *Probleme capitale ale vechii române literare*, Iași, Tipografia “Alexandru A. Țerek”, p. 262

[3] George Ivănescu, 1948, *op.cit.*, p. 258

Referințe bibliografice

Buzoianu, Loredana Liliana, *Orthografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești de Constantin Diaconovici-Loga, Buda, 1818. Ediție de text și studiu filologico-lingvistic*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2019 Frâncu, Constantin

Frâncu, Constantin, GLRV *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Editura Demiurg, Iași, 2009.

Chivu, Gheorghe; Costinescu, M; Frâncu, Constantin; Gheție, Ion (coordonator); Roman, Moraru, A; Teodorescu, M, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, București, Editura Academiei Române, 1997.

Diaconovici-Loga, Constantin, *Gramatica românească*, text stabilit, prefață, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Editura Facla, Timișoara, 1973

Istrate, Gavril, *Limba română literară. Studii și articole*, Editura Minerva, București, 1970.

Ivănescu, Gheorghe, *Îndrumări încercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea*, în *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Junimea, Iași, 1989.

Ivănescu, Gheorghe, *Probleme capitale ale vechii române literare*, îngrijirea textului, bibliografie, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia-Gabriela Munteanu, ed. a 2-a revăzută, Editura Universității „A. I. Cuza”, Iași, 2012.

Ivănescu, Gheorghe, *Probleme capitale ale vechii române literare*, Iași, Tipografia “Alexandru A. Țerek”, 1948

Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Editura pentru literatură, București, 1968.

Rosetti, Alexandru; Cazacu, Boris; Onu , Liviu, *Istoria limbii române literare. De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, vol. I, Editura Minerva, București, 1971.

Țâra, Vasile, *Constantin Diaconovici-Loga și problemele limbii române literare*, în *Constantin Diaconovici-Loga*, Culegere îngrijită de Ion Iliescu, Universitatea din Timișoara, 1971, p. 21.

Densușianu, Ovid, *Istoria limbii române*, vol. II *Secolul al XVI-lea*, ediție îngrijită de J. Byck, Editura Științifică, București, 1961.

Dragomir, Mioara, *Interpretarea grafiei chirilice în viziunea lui G. Ivănescu*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul LIII, Iași, 2013.

Dumiteescu, Florica, (coord.), *Istoria limbii române. Fonetică, morfosintaxă, lexic*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978.